

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Оксана ТУЛЬСЬКА

СУТНІСТЬ І СКЛАДОВІ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ЕКОЛОГІВ

Статтю присвячено питанням підготовки сучасного еколога. Обґрунтовано, що він повинен мати не тільки спеціальні знання, вміння та навички, а й високий рівень професійної культури. Висвітлено результати аналізу сутності й змісту професійної культури майбутніх екологів.

У сучасних умовах, коли екологічна криза охопила увесь цивілізований світ, важливо об'єднати зусилля всіх країн світового співтовариства у справі охорони і відтворення навколишнього природного середовища, збереження здоров'я людей. У зв'язку з цим актуальною постає проблема підготовки еколога, який повинен мати не тільки спеціальні знання, вміння, навички, а й високий рівень загальної та професійної культури.

Мета статті – визначити особливості й компоненти професійної культури майбутніх екологів.

Наукова проблема формування професійної культури розглядається вченими не так давно. Існують різні визначення науковців щодо поняття «професійна культура», способів інтерпретації її сутності та структури. Цю проблему досліджували, зокрема, вчені М. В. Гриньова, Т. В. Іванова, Е. Д. Клементьєв, Н. В. Крилова, В. А. Правоторов, В. І. Царенко, В. О. Хома, В. І. Мірошниченко, О. В. Уваркіна, Т. Л. Щеголева, Я. О. Черньонков, І. В. Михайліченко, А. А. Темербекова, О. С. Пономарьов, Н. І. Мазур та ін. Однак аналіз психолого-педагогічної та спеціальної літератури свідчить, що проблема формування професійної культури майбутніх екологів не відображена достатньо у педагогічних дослідженнях.

Існує багато визначень професійної культури. Одні автори використовують це поняття при розгляді механізмів соціалізації особистості, інші бачать тут протиставлення загальній культурі, більшість же науковців вважають професійну культуру частиною загальної культури особистості.

Вважаємо продуктивним для подальших досліджень визначення Т. В. Іванової, яка вважає професійну культуру «інтегральною якістю особистості, що проектує її загальну культуру у сферу професії. Професійна культура – це спосіб та міра привласнення загальнотворчого досвіду людства та використання його кращих надбань у власній професійній діяльності, синтез високого професіоналізму та духовних якостей особистості» [3, 87]. Таке розуміння дозволяє у контексті нашого дослідження розглядати професійну культуру майбутніх екологів як цілісне особистісне утворення, що характеризується сформованим ціннісно-мотиваційним ставленням до навколишнього середовища і людей, високим рівнем оволодіння екологічними знаннями, навичками та вміннями екологічної діяльності, володінням нормативними документами, досвідом творчої діяльності, що повинно забезпечити формування всебічно розвиненої особистості спеціаліста. Майбутнім екологам, на нашу думку, повинні бути властиві: розвиненість гуманістично спрямованої системи ціннісних орієнтацій, що забезпечує світоглядну позицію; наявність чіткої системи норм поведінки; сформованість соціальних почуттів, які визначають особистісний зміст професійної діяльності еколога.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що професійна культура має ґрунтуватися насамперед на професійній компетентності.

Професійна компетентність майбутніх екологів пов'язана зі специфікою їх діяльності. Майбутній еколог повинен усвідомлювати ціннісні орієнтації власної професійної діяльності,

що ґрунтуються на наявності почуття професійного обов'язку, необхідності осмислити відповідальність за природу та існування людства, здатності прогнозувати наслідки своїх дій і відповідати за них, повазі до закону.

Ми згодні з твердженням, що «професійна компетентність – це не знання та вміння як такі, а здатність використовувати знання й уміння, а також особистісні якості для досягнення необхідного результату на конкретному робочому місці в даній робочій обстановці» [14, 49]. Це означає, що професійна компетентність майбутніх екологів не є тотожною сумі знань, умінь, навичок. Це поняття більш широке.

Професійна компетентність майбутніх екологів характеризується такими рисами: високий рівень знань, умінь і навичок, що забезпечує готовність до ефективного виконання виробничих функцій і обов'язків; здатність до прогнозування та вирішення складних завдань і готовність діяти в екстремальних умовах; сформованість професійно важливих особистісних якостей; прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

Ми погоджуємося з вченими, які наголошують на необхідності морального становлення особистості майбутнього спеціаліста (Т. Іванова, Н. Крилова, В. Правоторов, В. Гриньова, Я. Черньонков, В. Ізбетська, В. Кушнір, І. Бех, Н. Кучерова, Т. Тюріна, Є. Марусенко, Е. Помиткін та ін.), і вважаємо одним з основних компонентів професійної культури майбутніх екологів професійно-моральну культуру.

Професійна мораль ґрунтується на загальнолюдських моральних цінностях. Серед них виокремлюють: абсолютно вічні, національні, громадянські, сімейні та цінності особистого життя. Моральні цінності мають здатність набувати значущості у суспільному житті і практиці людини. Вони є засобом диференціації особистістю об'єктів оточуючого світу за їх значущістю і визначають стійке ставлення суб'єкта до них.

До ознак успішно сформованої професійно-моральної культури особистості відносять сформовані морально ціннісні орієнтації. Під ціннісними орієнтаціями розуміють найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, які закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань і відмежовують важливе, суттєве для людини від несуттєвого [7, 141].

Високоморальній особистості властива орієнтація на систему духовних цінностей, складовими якої є цінності гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання, самовдосконалення та самореалізації. Для такої людини, стверджує Е. Помиткін, «професійна діяльність – це акт служіння батьківщині, людству, природі (у релігійному аспекті – Богові). Підвищення власної професійної майстерності сприймається як необхідна умова самовдосконалення та подальшої самореалізації особистості. Сформованість даної системи цінностей відображається у діяльності, поведінці, конкретних особистісних вчинках духовної спрямованості» [7, 141].

У контексті дослідження професійної культури майбутніх екологів здається слушною і доречною думка Н. Дяченко про існування чотирьох основних моральних якостей фахівця: професійний обов'язок, професійна честь, професійна гордість та професійна етика [13, 243].

Професійний обов'язок відображає ставлення до своєї праці. Це почуття у ґрунтується на переконанні в життєвій необхідності узгодження особистих бажань з суспільним обов'язком. З цього погляду професійний обов'язок майбутніх екологів можна розглядати як прагнення повною мірою оволодіти знаннями, вміннями та навичками з обраної спеціальності, дотримуватись професійної дисципліни, берегти професійні традиції, розширювати професійні зв'язки. Інакше кажучи, наявність почуття професійного обов'язку є запорукою і неодмінною умовою високого рівня професійної культури майбутніх екологів.

Професійна честь – моральна категорія, яка відображає гідність та авторитет людини, що займається певною діяльністю, і пов'язані з цією діяльністю моральні заслуги. Вона вимагає від майбутнього еколога підтримувати репутацію своєї професії, захищати інтереси колективу, до якого він належить. Під час навчання у ВНЗ майбутні екологи повинні навчитися по-справжньому цінувати обрану професію, усвідомити її суспільне значення, примножувати її авторитет, а також прагнути досягти значних успіхів в оволодінні своєю спеціальністю.

Професійна гордість пов'язана з переживанням особистістю своїх успіхів. Завданням ВНЗ є виховання у студентів почуття професійної гордості шляхом підтримання традицій, ознайомлення молодих людей з найвищими здобутками видатних осіб, що працювали чи працюють у певній сфері суспільної діяльності. З оволодінням професією студенти пізнають її

зміст і привабливість, проймаються почуттям поваги до обраного фаху і до людей, які його прославили. Професійна гордість активізує майбутніх екологів, спрямовує їх на належне вивчення предметів, є потужним стимулом в опануванні професії. З розвитком професійної гордості професійне виховання стає повнішим і змістовнішим.

Під професійною етикою розуміють моральні принципи, пов'язані з поведінкою особистості у сфері її професійної діяльності. Важливо, щоб майбутні екологи знали моральні вимоги щодо виконання професійної діяльності, яку вони опановують, і якості, які повинні виховувати у собі, щоб відповідати цим вимогам. Засвоєння норм професійної етики допомагає молодій людині швидше професійно адаптуватися. Майбутні екологи повинні усвідомлювати, що вони відповідають за свої вчинки, що кожен їх крок буде морально оцінено. Лише за цієї умови вони будуть готові до роботи у професійному колективі.

Отже, професійно-моральна культура майбутніх екологів характеризується такими показниками, як обізнаність з нормами професійної моралі, сформованість морально-ціннісних орієнтацій та звичок моральної поведінки, що базуються на професійному обов'язку, професійній честі, гордості, відповідальності.

Професійна діяльність еколога особливо потребує вияву активності та особистих якостей фахівця і передбачає творчий підхід до вирішення професійних завдань.

Системне вивчення проблеми творчості дає можливість визначити творчість як цілеспрямовану теоретичну і практичну діяльність людини, яка відрізняється новизною, оригінальністю, нестандартністю в соціальному, груповому та індивідуальному плані.

Відомо, що творчість реалізується в діяльності. У контексті нашого дослідження важливими варто визнати такі види роботи на заняттях, які спрямовують розвиток творчих умінь майбутніх екологів у напрямку практико-технологічного та ситуативного характеру. Адже професійна діяльність еколога передбачає здатність швидко адаптуватись до нової ситуації, виконувати свої функції як у звичайних, так і в екстремальних умовах, аналізувати й миттєво приймати рішення, вирішувати складні нетипові завдання, прогнозувати наслідки своїх дій та ін.

Творчий напрям розвитку особистості майбутнього фахівця розглядає В. І. Андреев, який вказує на три види креативної діяльності у навчально-виховному процесі ВНЗ: навчально-творчу діяльність студентів, наукову діяльність студента та наукову творчість ученого [1, 51]. Навчально-творчу діяльність він визначає як один із видів навчальної діяльності, спрямованої на вирішення навчально-творчих завдань, що здійснюється переважно в умовах застосування педагогічних засобів управління, орієнтованих на максимальне використання самоуправління особистості. Результатом цього є суб'єктивна новизна, значущість і прогресивність для розвитку особистості і, особливо, її творчих здібностей.

Цю думку розвиває Н. В. Кузьміна, котра вважає навчально-творчу діяльність студентів специфічним видом творчої діяльності теоретичного та прикладного характеру, що здійснюється самостійно тими, хто вчиться, за умов керівництва викладача, результатом чого є нове наукове знання чи продукт, спрямований на розвиток професійно-творчих і особистих якостей студентської молоді, формування необхідних гностичних, проєктивних, конструктивних, комунікативних і організаційних умінь [4, 52].

Професійно значущим результатом творчої діяльності студентів є:

- формування професійної самостійності студентів;
- виявлення здібності до постановки проблеми;
- набуття здатності до творчого розв'язування практичних завдань;
- розвиток творчого мислення;
- оволодіння уміннями працювати з великим обсягом інформації, узагальнюючи її у висновках, що мають прикладне значення [4, 58].

Визначені набутки навчально-творчої діяльності майбутніх фахівців, на нашу думку, можна вважати показниками творчої складової професійної культури майбутніх екологів.

Творчий підхід характерний не тільки для професійної діяльності, а й для такого важливого аспекту професійної культури екологів, як спілкування. На системне розуміння сутті спілкування, його багатofункціональності та діяльнiсну природу вказує Б. Д. Паригін, котрий вважає, що «спілкування може виступати одночасно і як процес взаємодії людей, і як

інформаційний процес, і як відношення людей один до одного, і як процес їх взаємовпливу, взаємопереживання та взаєморозуміння» [8, 13].

На думку Л. М. Дунець та О. С. Дунець, забезпечення ефективного спілкування пов'язується з вирішенням трьох основних проблем:

- 1) перцептивною – сприйняття і розуміння іншої людини;
- 2) комунікативною – обмін інформацією;
- 3) інтерактивною – налагодження взаємодії [2, 72].

С.О. Сарновська вважає, що поняття «комунікативна культура» логічно пов'язує такі ознаки спілкування, як взаємодія, стосунки, відносини, контакти, обмін, взаєморозуміння в певну систему, що дозволяє визначити спілкування як цілісне суспільне і духовне, в т. ч. психологічне і моральне утворення. На її думку, визначення комунікації за допомогою категорії культури акцентовано відрізняє її сучасне значення від ціннісно-нейтрального, згідно з яким комунікація розглядається як мережа каналів передачі інформації, як певна абстракція, безособистісна, перетворена форма людських взаємин. Тому С. О. Сарновська розкриває зміст поняття «комунікативна культура» як специфічний прояв соціальної культури, що характеризується «людським виміром» суспільних і міжсуб'єктних відносин та переслідує мету взаємозбагачення індивідів засобами інформаційного обміну, взаємотрансляції знань, розповсюдження позитивного життєвого досвіду спільного існування [5, 6].

На врахування особистісних якостей вказують Л. Г. Зубенко та В. Д. Немцова, які вважають, що у спілкуванні потрібно враховувати особливості психологічного стану співрозмовника, його внутрішній світ, і відповідно, знайти правильну лінію поведінки. Велике значення автори також приділяють поєднанню вербального і невербального спілкування, створенню сприятливого психологічного клімату, вмінню слухати, ставити запитання [3, 82–85].

На нашу думку, у професійній культурі еколога особливого значення набуває вміння вести бесіду, застосовувати переконливу міміку, жести, голос та інше, вислуховувати і враховувати думку співрозмовників, підтримувати авторитет свій та своїх колег, бути стриманим, доброзичливим з оточуючими, тактовним під час обговорення проблем. Виявлення таких якостей характеру, як неухважність, байдужість, бездушність, нестриманість є несумісними з фаховою діяльністю еколога.

Майбутній еколог має знати про основні передумови ефективного спілкування. До них можна віднести громадянську позицію, відданість обов'язку, почуття відповідальності, повагу до колег, самокритичність, здатність до спілкування. Крім того, мотиви комунікативної діяльності пов'язані з потребами в самоосвіті, прагненням особистості до самовдосконалення.

Е.В. Руденський пропонує такі правила у спілкуванні, які важливі у професійній діяльності еколога:

- повага, доброзичливість щодо співрозмовника;
- ввічливість і недопустимість категоричності у судженнях;
- орієнтація на партнера і створення психологічного комфорту;
- стимулювання та підтримування інтересу партнера до теми спілкування;
- логічне доведення своєї точки зору та позиції;
- врахування інтересів співрозмовника;
- вибір стилю мови, сприятливий не тільки для даної ситуації, а й для сприйняття співрозмовником;
- вибір дистанції у спілкуванні, системи жестикуляції та міміки;
- уважне слухання співрозмовника [8, 13].

Ми погоджуємося з думкою А. А. Леонтьєва, що «для успішного спілкування мало знати щось про співрозмовника. Враховуючи те, що він також моделює того, хто говорить, важливо дати йому необхідний для цього «матеріал», тобто подати себе в необхідному плані» [5, 193]. На нашу думку, для того, щоб бути зрозумілим і прийнятним, еколог повинен у спілкуванні вміти справити на співрозмовників позитивне враження, тобто він має володіти мистецтвом самопрезентації.

Оволодіння професійною культурою еколога передбачає не тільки оптимальність вибору способів реагування у ситуації взаємодії, а й уміння управляти емоційною стороною контактів з іншими людьми, творчо вибудовувати систему професійно доцільних стосунків, уміти вести дискусію, логічно доводити свою точку зору і відстоювати позицію, конструктивно вирішувати

протиріччя, що виникають. Чим вищий рівень комунікативної культури еколога при веденні переговорів, у розмові зі співробітниками, підлеглими, іншими людьми, тим вищий його авторитет, тим кращі і плідніші результати роботи. Професіоналізм еколога виявляється в тому, що комунікативні завдання він вирішує не стільки на інтуїтивному, скільки на свідомому рівні, спираючись на знання про основи та психолого-педагогічні закономірності спілкування.

І. І. Тимченко визначає у складі комунікативної культури два компоненти – мовленнєву культуру і культуру спілкування, які важливі також у контексті професійної культури еколога. Мовленнєва культура є інструментом самореалізації особистості у контактах з іншими людьми, а культура спілкування – це набір стратегій поведінки, що накопичені у попередньому життєвому досвіді та використовуються індивідом для досягнення зазначених цілей під час комунікації [11, 8].

Отже, враховуючи компоненти комунікативної культури, вказані І. І. Тимченко, можна вважати відповідно показниками мовленнєвої культури майбутнього еколога: уміння вести бесіду, логічно та аргументовано доводити свою точку зору, вибір мовленнєвих засобів з урахуванням особливостей особистості партнера по спілкуванню, а показниками культури спілкування: розуміння і сприйняття співрозмовника, уміння створювати сприятливий психологічний мікроклімат, мистецтво самопрезентації, самоповагу, вміння доцільно використовувати вербальні й невербальні засоби спілкування, рівень управління власною поведінкою.

Великого значення у професійній культурі майбутнього еколога набуває інформаційна культура, адже він повинен володіти інформацією про стан навколишнього середовища, постійно оновлювати свої знання, щоб мати можливість адаптуватись до конкретної ситуації, аналізувати її та миттєво приймати рішення, інколи діяти в екстремальних умовах.

Існує багато підходів до визначення поняття «інформаційна культура». У словнику економічних термінів інформаційна культура визначається як «знання і навички ефективного використання інформації» [10]. Мається на увазі різнобічне уміння пошуку необхідної інформації і навички її використання: від роботи з бібліотечним каталогом, комп'ютерної грамотності, до перегляду інформації в Інтернеті.

Сьогодні є всі підстави говорити про формування нової інформаційної культури. Так, на думку С. В. Федорової [12], інформаційна культура – це «сукупність стійких навичок постійного ефективного використання досягнень цивілізації, а саме: виховання мотивації та навичок використання інформаційних технологій». Вказане визначення вважаємо найбільш доцільним, оскільки воно відображає інформаційну культуру як правила поведінки людини в інформаційному комп'ютеризованому суспільстві.

На сучасному етапі соціальних і технологічних перетворень однією з вимог до майбутнього фахівця є його готовність до використання інформаційно-комунікаційних технологій, комп'ютеризованих систем у навчанні загалом та професійній діяльності зокрема. Виокремлюють три рівні такої готовності: власний рівень володіння комп'ютеризованими технологіями, вміння безпосередньо використовувати їх у професійній діяльності, вміння підвищувати свій фаховий рівень за допомогою Інтернету [13, 198].

Використання сучасних інформаційних технологій позитивно впливає на характер навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців, зокрема екологів: активізується самостійна робота, скорочується час на пошук необхідної інформації, виникає потреба в отриманні нових знань, розвивається продуктивне, творче мислення, формуються навички аналітичної і дослідницької діяльності. Це дає змогу також відпрацьовувати навички та уміння, необхідні для професійної діяльності майбутніх екологів, а також мати доступ до практично необмеженого обсягу інформації та бути включеним в інформаційну культуру суспільства, що сприяє формуванню професійної культури еколога загалом.

У контексті професійної культури еколога ми розглядаємо інформаційну культуру як сукупність знань, вмінь, навичок, що мають світоглядний, загальнокультурний характер та спрямовані на розвиток особистості, її творчих здібностей, на задоволення професійних потреб в інформації.

Отже, до показників інформаційної культури майбутніх екологів варто віднести: вміння організації пошуку професійно необхідної інформації; володіння традиційними (монографічна література, науково-популярні журнали, радіо, телебачення, виставки, семінари тощо) та електронними (комп'ютер, принтери, пристрої для оброблення даних графічної і звукової

форми та ін.) засобами пошуку, опрацювання, використання й зберігання інформації; володіння методами аналітико-синтетичного опрацювання інформації; знання основних принципів обміну інформацією (на конференціях, семінарах, «круглих столах», в Інтернеті та ін.); прагнення до оновлення знань, самовдосконалення та самореалізації у галузі інформаційного пошуку.

Таким чином, за результатами аналізу наукових праць різних авторів щодо професійної культури можна визначити наступні компоненти професійної культури майбутніх екологів: професійна компетентність; професійно-моральна культура; творчий підхід до вирішення пізнавальних і практичних завдань; комунікативна культура; інформаційна культура.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. – М.: Высшая школа, 1981. – 240 с.
2. Дунець Л. М., Дунець О. С. Формування навичок професійного спілкування як психологічний аспект підготовки соціального педагога // Збірник наукових праць. Соціально-гуманітарні та психологічні науки. – Харків: ХНУ, 2003. – С. 72–74.
3. Зубенко Л. Г., Немцов В. Д. Культура ділового спілкування: Навч. посібник. – К.: Екс Об, 2000. – 200 с.
4. Іванова Т. В. Професійна культура майбутнього вчителя // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 86–94.
5. Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования. – Л.: ЛГУ, 1980. – 172 с.
6. Леонтьев А. А. Психология общения. – Тарту, 1974. – 263 с.
7. Модель И. М., Модель Б. С. Профессиональная культура учителя: социологический очерк. – Екатеринбург, 1992. – 81 с.
8. Помиткін Е. Психолого-педагогічні засади духовно орієнтованої підготовки спеціалістів науково-гуманітарного профілю // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2004. – № 6. – С. 137–144.
9. Руденский Е. В. Основы психотехнологии общения менеджера: Учебное пособие. – М. – Новосибирск, 1997. – 180 с.
10. Сарновська С. О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз): Автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. – К., 2000. – 18 с.
11. Словарь экономических терминов: информационная культура // Центр телекоммуникаций: Интернет (январь 2000) / http://dic.academic.ru/misc/econ_dict.nsf/
12. Тимченко І. І. Формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – Харків, 2001. – 20 с.
13. Федорова С. В. Информационная культура личности как условие существования и развития в информационном обществе // Интернет (февраль 2002) / <http://uuovil.boom.ru/conference/fedorova/htm>
14. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2006. – 352 с.
15. Чуракова О. Про професійну компетентність соціального працівника // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2005. – № 2. – С. 48–53.